

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
ČESKÉ REPUBLIKY

Shrnutí vědeckého projektu *RM 03/01/10*

**Důsledky potenciálního turecko-iránského energetického
partnerství pro energetickou politiku EU**

Autoři:

PhDr. Slavomír Horák, PhD. © 2010

PhDr. Emil Souleimanov © 2010

Projekt „Důsledky potenciálního turecko-iránského energetického partnerství pro energetickou politiku EU“ zahrnoval prověření především následujících hypotéz:

- Na území Íránu se nachází strategické zásoby energetických surovin, na které pretenduje několik potenciálních i reálných odběratelů – zejména státy EU a jižní a východní Asie.
- V oblasti Kaspického moře disponují doplňujícími zásobami energetických surovin Ázerbájdžán, Kazachstán a Turkmenistán. O tyto zásoby soupeří zejména Rusko, Čína a Evropská unie.
- Z hlediska mnohých států EU je režim v Íránu považován za nedemokratický a nepředvídatelný. Perspektiva skutečných reforem politického systému Íránu je minimální, pokud nebude přistoupeno k silovému řešení s nejistým výsledkem.
- Evropská unie má zájem o diverzifikaci dodávek energetických surovin, zejména potom na snížení závislosti na Rusku.
- Energetické bohatství Íránu tvoří jeden z hlavních alternativních zdrojů ruským dodávkám.
- Írán je potenciálně jedním z možných tranzitních území pro energetické suroviny ze Střední Asie a Ázerbájdžánu v případě konfliktu na jižním Kavkazu.
- V případě zajištění dodávek energetických surovin do Evropy mimo Rusku se Turecko stává klíčovou tranzitní zemí.
- Rusko získává v Turecku vliv pro prosazení vlastních energetických projektů, konkurenčních evropským plánům.
- Vztahy mezi státy Kaspického moře a Íránu na jedné straně a Turecka na straně druhé vztahy jsou klíčové pro prosazení projektů EU nezávislých na Rusku. Stejně tak platí i nutnost stimulovat vzájemné vztahy mezi kaspickými státy mimo Rusko, pokud se jedná o omezení dodávek z Ruské federace.

- V případě realizaci řady energetických projektů tak Evropě hrozí závislost na tureckém tranzitu podobně jako je tomu v současné době v případě například Ukrajiny s možnými implikacemi v podobě požadavků Turecka vůči Evropě, zejména s ohledem na zájem Turecka na vstupu do Evropské unie.

Z výše uvedených tezí potom vyplývají hlavní okruhy výzkumných otázek, které by tato práce měla řešit.

- Nakolik mohou být energetické zdroje kaspických států a zejména Íránu případnou alternativou pro dodávky z Ruska do EU. Jsou navíc kaspické státy schopny nahradit i potenciál Íránu v případě jeho pokračující ostrakizace ze strany Evropy a USA? Z tohoto hlediska je nutno analyzovat stav zásob, jejich dostupnost, politické, ekonomické a bezpečnostní faktory těžby a přepravy surovin, dosavadní závazky výše uvedených zemí a vůle k jejich plnění.
- Jaké jsou možnosti a limity Turecka jako klíčové tranzitní země z analyzované oblasti. Důraz je kladen především na stávající i perspektivní projekty přepravy energetických surovin, jejich potenciální rizika a výhody pro Evropskou unii.
- Z výše uvedených otázek potom vychází závěrečná otázka ohledně dynamiky turecko-iránských vztahů v energetické oblasti a jejich implikace pro Evropskou unii? Nakolik jsou obě země ochotné spolupracovat s evropskými zeměmi v energetické oblasti a jaká může být „cena“, kterou Evropská unie bude muset zaplatit za garanci dodávek a tranzitu?

V průběhu ročního řešení výzkumného úkolu došlo k určitým posunům priorit v energetice Kaspické oblasti a Íránu. Pozornost světa se v tomto směru soustředila na Turkmenistán a zejména jeho možnosti těžby zemního plynu. Z tohoto důvodu si autoři výzkumného projektu dovolili výrazně prodloužit původně doplňkovou kapitolu o kaspických alternativách Íránu hlubší analýzou energetického potenciálu Turkmenistánu a jeho exportní potenciál. Tato

skutečnost výrazně souvisí s otázkou alternativních zdrojů energetických surovin mimo Rusko i Írán.

Íránský energetický potenciál a mentalita zahraniční politiky

Írán patří mezi klíčové země pokud jde o bohatství energetických zdrojů na světě. Vedle svých zásob nerostného bohatství se však zároveň jedná o významného regionálního hráče, a to v dlouhodobé historické perspektivě. Vědomí vlastní historické tradice, geopolitického a geoeconomického významu určují formování íránské politické kultury i mentálních stereotypů v rámci zahraniční politiky země. Íránské politické elity (ať již jakéhokoliv zaměření), ale i obyvatelé země (jakkoliv zpracování lokální propagandou) jsou tak povětšinou velmi citliví na pocit zasahování do vlastních vnitřních záležitostí, ať se již jedná o vnitropolitické uspořádání Íránu, energetiku a zahraniční politiku země. Lze konstatovat, že ať bude íránský režim v sebevíce kritické situaci, rozhodování jeho elit bude vedeno především vlastní zahraniční politikou vycházející z výše uvedených faktorů. Írán proto bude hledat partnery, kteří budou Írán považovat za rovnocenného spojence (přínejmenším navenek) a nebudou jej svazovat omezujícími požadavky, sankcemi či jinými z hlediska Íránu subjektivními a jeho zahraniční politiku omezujícími faktory.

Přestože se Írán řadí mezi nejbohatší země světa, pokud jde o zásoby energetických surovin, jeho exportní možnosti jsou limitovány výrazně rostoucí spotřebou průmyslu i domácností. Íránská ekonomika tak balancuje mezi dvěma krajními strategiemi. V první z nich povede maximální podpora domácího průmyslu ke snížení exportních možností, a tím i příjmů z prodeje energetických surovin (zejména ropy), které tvoří 70% příjmové složky státního rozpočtu země. Slabší příliv peněz do íránské ekonomiky zvenčí (příjmy z vývozu energetických surovin i investice, opět zejména do energetického sektoru) povede k jejímu utlumení, a tím i k ještě výraznějšímu sociálnímu napětí.

Ropném průmyslu se výhledově předpokládá postupné zvyšování produkce v Íránu na 5,4 mil. barelů denně (1,97 mld. ročně). Přitom pro rok 2010 se předpokládá asi 2 mil. barelů denně (732 mil. ročně) na vývoz, tedy necelá polovina, což ukazuje na klesající tendenci, kterou táhne zejména klesající odběr v Evropě. Z hlediska celkového zaměření své zahraniční politiky a tím i vývozu strategických surovin se Írán, byť se střídavými úspěchy, obrací na východ. Asi tři čtvrtiny íránského vývozu ropy směřuje do čtyř klíčových zemí Asie – Japonska, Číny, Jižní Koreje a Indie. Tendence vývozu asijským směrem je neustále stoupající. Přitom v posledních letech rychle rostl především podíl Číny a Indie, naopak odběru íránského plynu Japonskem mají kolísavou tendenci. Závislost na asijských zemích je vzájemná, neboť se předpokládá, že 17% ropy se do Japonska i nadále dováží z Íránu, zatímco pro Čínu Írán představoval v roce 2009 třetího největšího dodavatele této suroviny po Saúdské Arábii a Angole. Současní partneři Íránu rovněž patří mezi perspektivně nejvýznamnější spotřebitele energetických surovin. Z hlediska Íránu se země „Západu“ staly nespolehlivými partnery, kteří zasahují do vnitřních záležitostí republiky, poukazují na porušování lidských práv, deliberalizaci země, růst vlivu konzervativního křídla režimu duchovních apod. Klesající podíl Evropy a Ameriky na dovozech z Íránu snižuje možné páky vlivu na tuto zemi. Zároveň rostoucí závislost velkých asijských ekonomik na Íránu snižuje efektivitu jakýchkoliv sankcí vůči této zemi.

Roční produkce zemního plynu Íránu se pohybuje okolo 136 mld. m³ (2010), což je přibližně 5% celkové světové produkce. Přesto jsou dosavadní příjmy z exportu této suroviny relativně minimální. Na vině je především vysoká a často neefektivní domácí spotřeba, pokryta z větší části domácí těžbou, nicméně Írán importuje zemní plyn z Turkmenistánu, přičemž perspektivně se jedná až o 20 mld. m³. Íránská vláda plánuje pro následující období investice – vnitřní a především zahraniční – do rozvoje nových těžebních polí, plynovodů a terminálů na LNG, které by měly ztrojnásobit produkci země na úroveň 300-350 miliard m³ a zahájit

masivní export zemního plynu ze země. Rozvoj technologií zkapalněného plynu (LNG) byl do rok 2009-2010 prioritou íránské vlády při rozvoji íránského plynárenského průmyslu. V důsledku sankcí se Írán v těchto technologiích stal závislým na jediném partnerovi s potřebným know-how – Číně, na druhou stranu Evropa v tomto směru prozatím vyklidila pozice, na něž se v budoucnu může vracet pouze s obtížemi.

Z hlediska Evropy tak roste v Asii významný a především rostoucí konkurent pokud jde o odběr íránského (a potažmo i středoasijského) plynu. Zejména jde o Čínu, která je ideálním partnerem pro Írán svou globální politickou a ekonomickou mocí a zároveň rostoucím hladem po energetických surovinách s pragmatickým postojem své zahraniční politiky bez ohledu na jiné mocnosti. Čína se téměř nemusí ohlížet na jakékoliv sankce či jiné akce proti některé zemi světa, pokud je ekonomický zájem této velmoci v rozporu s duchem podobných ideologicky zaměřených sankcí.

Ukazuje se tak, že Írán je schopen i přes sankce nacházet obchodní partnery a zároveň se snižuje i ochota Íránu vést dialog s evropskými společnostmi. Pro Evropu se tak uzavírá možnost pohodlného zaplnění své rostoucí spotřeby plynu, zejména projektu Nabucco, bez ohledu na další nejisté zdroje v Kaspickém moři. V situaci, kdy ve strategickém horizontu může mít Rusko problém s plněním svých závazků v dodávkách plynu, je Írán problematickou, avšak za daných okolností jedinou alternativou, schopnou nahradit ruský výpadek. Ekonomicky výhodné, avšak politicky neprůchozí zrušení sankcí vůči Íránu tak z hlediska Evropy omezuje možnosti tolik požadované diverzifikace na úkor Ruska.

II. Íránská konkurence v regionu a mýtus kaspického regionu

Je pozoruhodné, že evropští a američtí diplomaté odcházejí z Íránu a jeho „nepřijatelných podmínek k podnikání“ a zároveň vedou rozhovory s představiteli Turkmenistánu či

Ázerbájdžánu, kde je často situace mnohem horší (ekonomicky, politicky, sociálně i podmínkami k podnikání).

V této kapitole si rozebereme možnosti těžby ropy a zemního plynu v kaspických státech ve srovnání s Íránem, přičemž základní otázkou bude, zda může potenciál těchto zemí případně kompenzovat ztrátu obchodu s Íránem.

Ázerbájdžán

Ázerbájdžánská produkce ropy se výrazně zvýšila od roku 2003-2004, kdy byl spuštěn projekt využití ropného pole Azeri. Jakmile budou k roku 2020 spuštěny všechny plánované plošiny na ropných polích Azeri-Čirag-Gunešli, produkce Ázerbájdžánu by mohla stoupnout až na 800 mil. barelů ročně. Od roku 2006 směřuje rozhodující část ázerbájdžánské produkce do tureckého přístavu Ceyhan nově vybudovaným ropovodem BTC, menší část potom do ruského terminálu Novorossijsk či po železnici do gruzínského terminálu Batumi.

Tendence exportu ropy z Ázerbájdžánu ukazuje na jasnou přeorientaci na západní trhy s relativně marginálními alternativami. V dlouhodobé perspektivě však Ázerbájdžán nedisponuje dostatečnými zásobami ropy. Okolo roku 2025 by se měla vyčerpávat zejména pole pod kontrolou konsorcia AIOC a do roku 2030 může ázerbájdžánská produkce klesnout na stav zhruba odpovídající roku 2004, tj. před otevřením ropovodu BTC. V této době by Írán měl i nadále produkovat (nehledě na pokles těžby) více jak dvojnásobné množství ropy, jejíž zásoby by se měly vyčerpat o několik desítek let později. Na rozdíl od Ázerbájdžánu však bude v Íránu velmi silná konkurence alternativních směrů íránského možného exportu.

Ázerbájdžán disponuje zajímavými zásobami zemního plynu ve výši přibližně 30 biliónů m³. Produkce se perspektivně (po roce 2015) bude pohybovat okolo 36 mld. m³ ročně. Po otevření druhé fáze plynového pole Šah Deniz zbude pro export mimo Turecko a Gruzii okolo 20 mld. m³ na export. Na rozdíl od dodávek ropy, kde jednoznačně dominuje středomořsko-evropský směr, jsou dodávky zemního plynu z této oblasti mnohem více diverzifikované.

Realizace projektu Nabucco a zároveň výstavba doplňkového plynovodu z Ázerbájdžánu do Turecka ovlivní ázerbájdžánský export směrem do Evropy. Při naplnění plánované kapacity plynovodu Nabucco však nelze spoléhat pouze na Ázerbájdžán. Menší část exportní kapacity země může odvést plánovaný interkonektor Ázerbájdžán – Gruzie – Rumunsko (AGRI) s napojením na evropskou síť, Rusko, Sýrie či Írán.

Jak ukázaly okolnosti turecko-arménského usmíření v roce 2009, zájem Ázerbájdžánu na obchodech s EU v plynárenské oblasti a konkrétně na projektu Nabucco bude rovněž výrazně závislý na postoji Evropy vůči arménské, respektive karabašské otázce. S ohledem na často klanový (v Arménii) či personalistický charakter režimu (zejména v Ázerbájdžánu, do určité míry i v Gruzii) základ vnitřní politiky je nutno oblast jižního Kavkazu považovat za poměrně nestabilní a náchylné k jakékoliv změně, která může nosit výbušný charakter a následné ohrožení dodávek energetických surovin. Za těchto okolností je otázka, zda je Írán politicky méně rizikový (při všech problémech jeho zahraniční politiky) než státy jižního Kavkazu.

Turkmenistán

Turkmenistán disponuje perspektivně čtvrtými největšími zásobami zemního plynu na světě. Dlouhou dobu totiž byl Turkmenistán, především kvůli izolacionistické politice prvního prezidenta Saparmyrata Nijazowa, vázán především na Moskvu jakožto hlavního odběratele zemního plyn. Na konci roku 2009 na tuto scénu vstoupila zejména Čína, která již v roce 2006 podepsala s prezidentem TÜRkmenbašym dohodu o stavbě plynovodu Turkmenistán – Čína. Od roku 2009 se zvýšil podíl Íránu a v průběhu roku 2010 se v turkmenské rétorice objevily i do té doby spíše teoretické projekty exportu turkmenského plynu vedoucí západním směrem do Evropy a jižním směrem do Pákistánu a Indie. Výrazně posílila zejména evropská politika vůči Turkmenistánu, což se projevilo mj. i odblokováním obchodní dohody, jejíž přijetí dosud naráželo na kritiku nedemokratického režimu v zemi.

Nebývalý zájem o Turkmenistán však naráží na řadu problémů při realizaci příslušných infrastrukturních projektů. Především se jedná o objem zásob a možnosti a limity těžby v samotné zemi, otázka cenotvorby a také spolehlivost Turkmenistánu garantovat své neformální závazky.

Turkmenistán perspektivně bude moci využít několika dalších alternativních tras vývozu svého plynu – nejzajímavější směry jsou ve směru na jih a na západ. Lze se však domnívat, že Čína je schopna svou úvěrovou (a patrně také korupční) politikou z velké části kontrolovat export turkmenského plynu ve svůj prospěch. S ohledem na reálné možnosti objemů těžby v Turkmenistánu je jisté, že plyn pro všechny zájemce nebude stačit. Boj o turkmenský plyn se nebude odehrávat pouze na úrovni výstavby infrastruktury, ale na dalším boji mezi jednotlivými odběrateli.

Za současné situace, kdy Rusko v podobě Gazpromu odmítá zvýšení odběrů turkmenského plynu, Írán je schopen pouze omezeného odběru a Čína se ukazuje jako ne zcela výhodný partner, se evropský směr pro prezidenta Berdimuhamedowa stává stále atraktivnějším. V tomto směru však existují dva hlavní problémy – vztahy s Ázerbájdžánem a samotná výstavba potrubí. Dokud není dohoda mezi Ašgabatem a Baku hotová, obě největší kaspické velmoci – Rusko i Írán – udělají všechno pro to, aby výstavbě plynovodu zabránily. Z hlediska Evropy Turkmenistán i nadále není ochoten (a patrně ani schopen) garantovat dodávky plynu, pokud pro něj nebude postaveno potrubí k hranicím Turkmenistánu. Bez tvrdých garancí dodávek plynu však nebude fakticky možné, aby banky poskytly úvěry na výstavbu Transkaspického plynovodu. Rychlá a skutečná aktivita Bruselu by za těchto příznivých okolností ze strany Turkmenistánu mohla vést k vyrovnání handicapu Evropy oproti zbývajícím třem stranám, jež již disponují potrubím z Karakumu ve svém směru.

Při úvahách o Turkmenistánu jako zdroje plynu pro Evropu je i nadále nutno brát v úvahu spolehlivost země jakožto dodavatele. Turkmenistán je totiž schopen změnit dodávky směrem

k partnerovi, který se z hlediska Ašgabatů jeví jako momentálně nejspolehlivější, nýbrž za své dodávky nabídne i alternativní benefity – například nekritiku politického, ekonomického či sociálního systému a klimatu v zemi (porušování lidských práv apod.), dodatečné úvěry či přímo granty na levný nákup techniky a jiných produktů. Tato okolnost opět znevýhodňuje Evropu, která si tak bude muset v dlouhodobém měřítku vybrat mezi turkmenským plynem či kritikou jeho režimu

Turkmenistán je, na rozdíl od Ázerbájdžánu, značně nejistou alternativou iránskému energetickému bohatství. V případě výstavby všech tří částí spojení z Turkmenistánu do Evropy by z Karakumu mohlo perspektivně proudit cca 30 mld. m³ Evropy ročně, což je cca 10-15% budoucí zvýšené poptávky v Evropě, která by do roku 2030 měla stoupnout o více jak 200-300 mld. m³ ročně. Přes výše uvedené problémy by však bylo jistě chybou vzdát se turkmenského plynu zcela. Jenom je nutno uvědomit si, že obě kaspické země – Ázerbájdžán i Turkmenistán – patří spíše k doplňujícím zdrojům zemního plynu pro Evropskou unii, jež mohou snížit závislost na Rusku pouze z menší části.

Rok 2010 otevřel Evropě dlouho očekávané okno k turkmenským zásobám. Evropská reakce na tento zájem však musí být mnohem rychlejší a efektivnější než dosud a neměla by vynášet pro Turkmenistán nepříjemné otázky jeho vnitřní politiky (při zachování pozitivního vztahu vůči turkmenské komunitě v Evropě s většinou opozičními postoji vůči režimu v zemi).

III. Turecko jako energetický koridor

Diverzifikační úsilí unijních států se setkává s pochopením v Turecku. Tato země se stabilně rostoucí ekonomikou se nejenže sama potýká se stále větší poptávkou po ropě a zemním plynem, ale má eminentní zájem stát se klíčovým euroasijským energetickým koridorem. Závislost Turecka, které postrádá jakékoli významné zdroje ropy a zemního plynu, na dovozu strategických surovin v současné době činí 65%, přičemž v následujících méně než dvou

desetiletích se má tento podíl zvýšit o dalších 10%. Již počínaje kaspickým ropným „boomem“ z první poloviny minulého desetiletí se Ankara snaží hrát významnou roli na poli transportu strategických surovin na trase východ – západ; neobyčejně výhodné postavení maloasijského poloostrova totiž skrývá velký tranzitní potenciál pro dodávky surovin z Kaspického moře, Ruska, ale i Perského zálivu/středního Východu a severoiráckých ložisek. Ačkoliv přední úlohu ve smyslu turecko-unijní energetické spolupráce v současné době zaujímá vlajková loď Bruselu, projekt Nabucco, jenž má zajistit zásobování (středo)evropského trhu zemním plynem z kaspických nalezišť, kaspický směr, jak již bylo naznačeno, není jediný. V posledních letech totiž sílí spolupráce Ankary s Teheránem ve věci tranzitu íránského zemního plynu západním směrem a je jasné, že tato spolupráce může za jistých okolností sehrát nezanedbatelnou roli i z hlediska surovinové bezpečnosti Evropské unie. Není bez zajímavosti i současný stav a perspektivy turecko-íránské spolupráce ve věci exportu ropy.

Rostoucí význam Turecka jako tranzitní země i jako odběratele ropy a plynu vedl za posledních 15 let k výstavbě několika potrubních projektů. Zejména ropovodu Baku-Tbilisi-Ceyhan s perspektivním napojením Kazachstánu pomocí Transkaspického ropovodu, který slouží zejména tranzitním účelům. Pro uspokojení domácí poptávky byl vybudován plynovod Blue Stream z Ruska a Jihokavkazský plynovod z Ázerbájdžánu. Z hlediska tranzitu bude klíčový plynovod Nabucco, který by měl zredukovat závislost unijních zemí na dodávkách zemního plynu z Ruské federace. Plánovaný objem přepravy plynu ve výši 30 mld. m³ by tvořil kolem 5-8% celoevropské spotřeby „modrého paliva“, nicméně pro pásmo východních zemí EU s vysokou závislostí na dovozu zemního plynu z Ruska by tento podíl byl několikanásobný a tudíž nezanedbatelný. Je však jasné, že by zprovoznění Nabucca zdaleka nevyloučilo dominantní postavení Ruska na plynovém trhu Evropy, jehož export této komodity na unijní trhy již dnes činí přibližně 150 mld. m³ v roce 2010. Problém tohoto

plynovodu však spočívá s absence zdrojů plynu. Ázerbájdžán je možné napojit pouze zčásti, účast Turkmenistánu je nejistá, zapojení Íránu evropští politici odmítají, a tak jedinou alternativní zdrojovou zemí zůstává Irák, přičemž neexistují garance těchto dodávek.

Celkově vzato, problémy vznikají již při určení podílu jednotlivých zemí-exportérů v plánovaném potrubí, sazby za prodej, tranzit a koupě této strategické komodity, nutnost zajistit unifikované technické parametry odlišných - co se týče kvality a transportu týče - typů zemního plynu, pocházejících z různých ložisek, ale i nejasnosti kolem celkového financování projektu, nejasná koordinace ze strany Bruselu, politický odpor ze strany Moskvy a Teheránu atd. Organizace a management projektu s tak značným zastoupením zemí, které suroviny produkují, ale i tranzitních zemí je navýsost komplikovanou záležitostí; tento poznatek platí dvojnásob u tak specifické komodity, jakou je zemní plyn. Vyhlídky Nabucca komplikují i usilovné snahy Moskvy projekt znehodnotit. Ta se totiž v posledních letech snaží zvýhodnit ekonomické podmínky exportu vlastního zemního plynu.

IV. Turecko-iránské vztahy v energetické oblasti

Ve světle nového zahraničně-politického aktivismu islamistické AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP, Strana spravedlnosti a pokroku) se vztahy mezi Tureckem a Íránem začaly měnit; spolupráce mezi Ankarou a Teheránem se v posledním desetiletí prohloubila jak v mezinárodně-politické, tak ekonomické sféře.

Pozornost Ankary a Teheránu obrátila především na oblast spolupráce v energetické oblasti, vedená hlavně tureckým zájmem o dovoz zemního plynu z Íránu. Roku 2006 tak bylo podepsáno Memorandum o porozumění, jehož smyslem byla organizace importu zemního plynu z Íránu, a sice z ložiska South Pars v Perském zálivu, do Turecka v rozsahu 16 miliard kubických metrů ročně (dle informací íránské strany se může tento objem zvýšit až na 35 miliard) s využitím již funkčního 1200km plynovodu Tabriz-Erzurum (TEP). Reálně se

objemy vývozu z Íránu do Turecka v roce 2009 pohybovaly ve výši cca 6 mld. m³. Asi polovina z uvedeného objemu by měla být využívána tureckými spotřebiteli východní a jihovýchodní Anatólie, zatímco další polovina by směřovala dále na západ – na evropské trhy. Zdánlivě skvělá iniciativa však naráží na řadu komplikací – zejména vysokou spotřebou plynu v samotném Íránu a přetrvávajícím režimem sankcí ze strany. Snaha Teheránu a Ankary dosáhnout dodávek íránského plynu do Evropy prostřednictvím plánovaného Nabucca pak naráží na značnou nespokojenost ze strany Washingtonu, který již tři desetiletí usiluje o mezinárodně-politickou i ekonomickou izolaci Íránu. Nukleární ambice Íránu, resp. rozhovory o nebezpečí, které rozvoj nukleárního potenciálu i raketového programu této země mohou představovat i pro Evropu, pak pouze posilují beztak nejednotný přístup ze strany členských zemí EU. Jak ve „staré“, tak „nové“ Evropě však panují obavy, že by relativní závislost na perspektivním dovozu zemního plynu z Íránu mohla být touto zemí zneužita jako nátlakový mechanismus v širokém spektru bezpečnostních otázek. Dalším bezpečnostním faktorem je skutečnost, že se TEP, který bezprostředně vede přes kurdské oblasti Turecka, již několikrát stal terčem útoků ze strany PKK.

V posledních letech se Turecko potýká s význačným růstem spotřeby ropy. Rok 2007 byl v tomto ohledu mezníkem, neboť právě tehdy Rusko vystřídalo Írán jako přední dodavatel „černého zlata“; třetí příčku v seznamu importérů začala zaujímat Saudská Arábie následovaná dodavateli menšího množství ropy (Libye, Irák, Ázerbájdžán aj.). V prvním pololetí roku 2010 importovalo Turecko téměř čtvrtinu ropy právě z Íránu.

Nehledě na slibnou bilaterální spolupráci mez Íránem a Tureckem v této oblasti, zatím není možné hovořit o tranzitu íránské ropy přes turecké území na evropské trhy, což má řadu důvodů. Zaprvé, turecký středomořský terminál Ceyhan je vzhledem k fungování výše zmíněného ropovodu Baku-Tbilisi-Ceyhan, jakož i již naladěných dodávek ropy ze severního Iráku zatížený a v současné době tak nemá potenciál k obsluhování případných dodávek

z Íránu. Zadruhé, mezi Íránem a Tureckem není vybudován ropovod a ropa je tak převážena do Turecka pomocí ropných tankerů Středozemním mořem. Pro Teherán je mnohem výhodnější transportovat ropu importérům prostřednictvím rozvinuté tankerové sítě – bez prostředníků. Případné snahy o zvýšení tranzitního potenciálu Turecka napojením Íránu by nutně předpokládalo výstavbu suchozemské trasy vývozu, nového masivního terminálu typu Ceyhanu či jeho (z technického hlediska poměrně problematické) významného rozšíření a také ropovodu, který by pumpoval íránskou ropu z Perského zálivu severním, resp. severozápadním směrem. Z dnešní perspektivy to však postrádá ekonomický smysl, což je umocněno i celkovou izolací Íránu.

Závěr: Implikace pro Turecko, Írán a EU

Ostrakizace Íránu jako jednoho z hlavních zdrojů ropy i zemního plynu má své důsledky. Írán sice není vhodným kandidátem pro dodávky energetických surovin z politických důvodů, avšak jeho možnosti i potenciální zájem exportovat do Evropy je (alespoň dosud) enormní. Roky sankcí vůči režimu v Teheránu a jejich zostřování však vedlo k reorientaci íránského exportu směrem k asijským odběratelům, kteří si obvykle nekladou doplňující politické podmínky. Euroamerický nátlak v podobě sankcí na odběr energetických surovin tak nadále snižuje vliv evropských zemí a USA v zemi, a to do té míry, že Írán se může naučit nespolehat se na evropský vektor nejenom pokud jde o příjmy z prodeje, ale i v oblasti technologií pro rozvoj svého energetického průmyslu.

Ztráta Íránu jako jednoho z klíčových dodavatelů sice momentálně nezpůsobuje výrazné výpadky v dodávkách surovin, zároveň však nepřispívá k požadované diverzifikaci těchto dodávek. Přitom platí, že snaha o alternativní zdroje, zejména v Kaspickém moři narážejí na značné obtíže. Jakkoliv nelze podceňovat kaspické zásoby a nutnost rozvíjet spolupráci s kaspickými zeměmi – Ázerbájdžánem, Turkmenistánem i Kazachstánem – i nadále, nelze

tento region považovat za zcela alternativní ruským, ani případným íránským dodávkám. Vedle objemů těžby (stávající i potenciální) se jedná i o rostoucí konkurenci ze strany asijských velmocí, zejména Číny a potenciálně i jižní Asie. Dalším omezením oproti Íránu je uzavřenost regionu vůči mořským přístavům (mj. i kvůli sankcím vůči Íránu). Tato skutečnost zároveň neumožňuje výrazný rozvoj rozvíjející se technologie LNG. V této oblasti je Írán mnohem dále a jeho perspektivy jsou mnohem lepší v porovnání s Kaspickým regionem.

Z výše uvedených důvodů je nutno pokračovat v započaté realizaci dopravy kaspických surovin na světové trhy pomocí stávajících i plánovaných systémů směrem do Evropy (ropovod BTC, respektive systém plynovodů Transkaspického, Jihokavkazského a Nabucca). Na druhou stranu tempo realizace těchto projektů značně zaostává za konkurencí, zejména opět čínskou.

Zároveň však nelze považovat tuto alternativu za dostatečnou s ohledem na budoucí zvyšování spotřeby v Evropě a také (z evropského pohledu) v konkurenční východní Asii. Írán v tomto směru může sehrát významnou roli, pokud by se podařilo odvést větší část budoucího íránského vývozu západním směrem. Přestože íránské dodávky nejsou samospatitelné, mohou přispět k větší konkurenci mezi dodavateli surovin do Evropy. V neposlední řadě je Írán, spolu s Tureckem i potenciální výhodnou tranzitní zemí, pokud jde o dopravu surovin ze Střední Asie do Evropy, jakkoliv je tento tranzit již v současnosti problematický z důvod vysoké konkurence. Pokud nedojde k akceleraci realizace projektů v evropském zájmu, potom bude většina zdrojů na východní a jižní straně Kaspického moře ztracena pro evropské odběratele. Tím spíše, že v regionu klesá role Ruska, jakožto země, jehož dopravní systémy lze stále ještě teoreticky použít pro transport surovin do Evropy.

Dosud také nebyla v dostatečné míře využita dosavadní (a dočasná) komparativní výhoda Evropy vůči zemím s bohatými surovinovými zásobami - schopnost nabídnout stabilní odběry a příznivou cenu.

Turecko má jednoznačný potenciál stát se kvalitním (byť nikoliv bezproblémovým) tranzitérem energetických surovin z oblasti Blízkého východu a Kaspického moře. Samotné Turecko má velký zájem o zvýšení a diverzifikaci dodávek strategických surovin vzhledem ke skutečnosti, že jeho hospodářství i závislost na exportu ropy a zemního plynu prožívá v posledních letech nebývalý růst. Jako země, která se nachází na křižovatce Evropy, středního Východu a Kaspického moře s jejich významnými energetickými zdroji usiluje od druhé poloviny 90. let o získání postavení eurasijského energetického koridoru. Skutečnost, že přes Anatolii vede, resp. za jistých okolností povede spleť potrubí spojujících jihokavkazské (Ázerbájdžán, Gruzie), středoasijské (Kazachstán, Turkmenistán) a středovýchodní (Írán, Irák, Egypt) země a Rusko s evropským kontinentem slouží pro posílení geopolitické úlohy Turecka v regionu. Kontrola nad tokem strategických surovin totiž představuje stejně významný nástroj mocenské politiky jako jejich těžba, nemluvě o bezprostředních ekonomických příjmech z tranzitu.

Zároveň je však jasné, že přes všechnu svoji snahu Turecko bylo a zůstává pouze jedním, a nikoliv klíčovým, z hráčů na euroasijské energetické šachovnici. Všechny významné tranzitní projekty, které již byly prosazeny (BTC, JKR) nebo se jejich prosazení očekává v dohledné době (Nabucco), se sice uskutečnily díky podpoře Ankary, ale jejich úspěšnost byla v přední řadě podmíněna soustředěným lobbováním Washingtonu, resp. shodným postojem řady zainteresovaných států; týká se to nejen čistě ekonomických otázek, ale i otázek (geo)politického rázu primárně souvisejících s obecným postojem vůči Rusku. Ostatně problematika energetické bezpečnosti je velice politizovanou záležitostí nejen v této části světa; nasvědčil tomu i nejednotný vztah vůči perspektivní participaci Íránu v regionálních energetických projektech. Jak se ukázalo, v případě projektu Nabucco, ve kterém by byla účast Teheránu z hlediska diverzifikace zdrojů importu zemního plynu pro unijní země objektivně žádoucí, byla úspěšnost Ankary doposud nízká – zejména vzhledem k odmítavému

stanovisku Spojených států. Pokud se tedy negativní přístup Washingtonu a vlivných evropských metropolí k možné účasti Íránu v projektech energetického tranzitu „východ-západ“ nezmění, omezí se vztah mezi Teheránem a Ankarou na oblasti vzájemné spolupráce, v separátní rovině bez ohledu na euroamerické zájmy. Právě tento trend turecké zahraniční politiky je patrný v posledních dvou letech a z hlediska Evropy jej lze označit za negativní. Z hlediska turecké zahraniční politiky se jedná o čistě pragmatický postoj. Svým otevřenějším vztahem mj. k Íránu, stejně jako k dalším muslimským zemím se Turecko zcela logicky méně ohlíží na Evropu, která mu nehodlá otevřít své dveře. Na rozdíl od místy ideologicky jednající Evropy Ankara pragmaticky využívá potenciálu svého postavení v daném geopolitickém prostoru i potenciálu pro rozvoj politických, ekonomických i společenských vztahů s významným sousedem jakým Írán bezpochyby je.

Ačkoliv se aktivity Ankary v poli tranzitu kaspických surovin dají zpětně označit za vcelku úspěšné, nelze zapomínat na řadu potenciálních rizik. Ačkoli spotřeba zemního plynu v Turecku neustále roste, z dlouhodobého hlediska je riskantní se příliš zavazovat importováním takového množství plynu z různých (ruských, íránských, ázerbájdžánských, případně turkmenských) zdrojů, které země nebude schopna v plné míře sama využít. Zajištění ad hoc smluv o dodávkách nepoužitého či dodatečného „modrého paliva“ směrem na západ by mohlo být kvůli specifikům obchodování s modrým plynem technicky obtížné i nejisté vzhledem k již budovaným plynovodům South Stream a Nabucco. Dalším otázníkem je skutečnost, jestli se z Turecka nestane vzhledem k jeho zvýšenému významu jako tranzitéra zemního plynu na evropské trhy jakási „maloasijská Ukrajina“, která by mohla podle potřeby využívat otázku tranzitu ve svůj prospěch, např. v otázce členství Turecka v EU, ve vztahu k Rusku, případně též Íránu. Z dnešního hlediska se sice může – vzhledem k velice silné závislosti zejména středovýchodní Evropy na dodávkách zemního plynu z Ruska – jednat o

spíše rétorickou otázkou, je zřejmé, že i s tímto vývojem by měli v Bruselu a evropských metropolích z dlouhodobého hlediska počítat.

Případ Nabucca ve vší šíři odhaluje problémy, které zemi způsobují energetická izolace Íránu ze strany především Spojených států i značně konfrontační tón a politika současného teheránského vedení (vedeného vlastními determinanty uvedenými v úvodu práce). Výsledkem současné situace je výrazně negativní dopad na rozvoj íránského hospodářství, zejména těžebního průmyslu a infrastruktury, kde je pocíťován akutní nedostatek zahraničních investic. Jsme tak svědkové paradoxního stavu – země, která patří do trojky největších majitelů zásob zemního plynu, exportuje tuto komoditu pouze na vnitřní turecký trh, jež je již do značné míry ovládán Gazpromem. Tato situace je sice pro Teherán dlouhodobě nepřijatelná, nicméně pokrok v této oblasti by měl souviset s kardinální změnou íránsko-amerických vztahů, resp. vztahů mezi Íránem a klíčovými západními zeměmi, což je v současné době, kdy se diskutuje o možnosti vojenského zásahu proti nukleárnímu programu této země, značně nepravděpodobné.

Politika EU ve vztahu k energetickým projektům na ose „východ-západ“, zahrnující anatolský poloostrov, se vcelku dá označit za málo efektivní. Brusel se sice v posledních letech snaží provádět soustředěnou politiku v oblasti zajištění energetické bezpečnosti, což je obzvláště patrné v kontextu Nabucca, vzhledem k různorodým pozicím unijních států se však o úspěšnosti zatím mluvit nedá. Zatímco státy středovýchodní Evropy, které čelí obrovské závislosti na dodávkách zejména zemního plynu z Ruska, jsou ochotny ke kompromisům ve věci účasti Íránu v Nabuccu a celkově vzato vykazují mnohem větší zájem o něj, totéž se o západoevropských zemích říci nedá. V tomto světle je diskutabilní mluvit o relevanci obnovené spolupráce mezi Tureckem a Íránem v oblasti tranzitu zemního plynu v kontextu energetické bezpečnosti EU. Při stávajících problémech spojených se zajištěním dostatečného množství zemního plynu z jiných zdrojů (Ázerbájdžán, Turkmenistán, Irák) by byla účast

Íránu na Nabuccu pro naplnění tohoto plynovodu velmi žádoucí, čemuž by však nutně měl předcházet nákladný rozvoj íránské infrastruktury spojený s těžbou a tranzitem „modrého paliva“; rozvoj, který se bez zahraničních investicí neobejde.

Uvedený stav pouze zpečetuje celkovou neschopnost EU dosáhnout sjednoceného jednání v oblasti zahraniční politiky, což kontrastuje s dravým aktivismem ruských energetických společností, zejména Gazpromu v případě South Stream, působících v těsné koordinaci s Moskvou. Svoji roli hraje i participace na Nabuccu početného množství energetických společností a tranzitních zemí, jejichž jednání si vyžaduje složitou koordinaci. Nejvíce však vyhlídky Nabucca komplikují přetrvávající nejasnosti kolem účasti jednotlivých dodavatelů zemního plynu, čímž se realizace projektu nadále protahuje a umocňují se tak perspektivy konkurenčního ruského plynovodu, resp. dalších zemí, zainteresovaných na získání podílu na strategických surovinách kaspických zemí a Íránu – Číny, Indie aj.

Je tedy v zájmu České republiky, aby v rámci EU prosazovala otevřenější vztahy s Íránem jako zdrojovou zemí a Tureckem jako tranzitní zemí pro energetické zdroje z oblasti Blízkého východu, Íránu i Kaspického moře.

Opce pro českou zahraniční politiku

- Nepovažovat za jisté otevření Turkmenistánu pro evropský směr vývozu, jakkoliv se zdá, že turkmenský prezident je v současné době pozitivně naladěn vůči projektu Nabucco a Transkaspickému plynovodu. Je nutno mít na paměti, že Turkmenistán si může vybírat své odběratele plynu mezi Ruskem, Íránem, Čínou a do budoucna případně Evropou a jižní Asií. Není garance, že bude dosti plynu na všechny.
- Z hlediska politiky *via facti* je nutno disponovat konkurenčním plynovodem vůči výše uvedeným směrům, a to v co nejbližší perspektivě. Jinak hrozí ztráta možnosti dovážet turkmenský plyn a využít přirozenou výhodu Evropy ve stálých odběrech a relativně vysoké ceně.
- Nepovažovat turkmenský plyn za alternativu ruskému s ohledem na fakt, že dodávky z Turkmenistánu nejsou garantovány a i v případě realizace infrastrukturních projektů může Turkmenistán dodávat pouze menší část spotřeby plynu v Evropě.
- Udržet Írán i nadále mezi dodavateli ropy a zemního plynu, jakkoliv se některým státům Evropské unie či USA nemusí zdát íránská vnitřní i zahraniční politika. Írán by měl přispět do budoucího diverzifikovaného portfolia energetických dodávek pro Evropskou unii.
- V případě izolace Íránu lze dosáhnout určitého poškození íránské ekonomiky, nicméně nelze předpokládat ani změnu jaderné politiky této země, ani změnu režimu. Na druhou stranu však izolacionismus vůči Teheránu může do budoucna nadále omezit proevropskou obchodní politiku Íránu. Dodávky strategických surovin z této země, které by mohly být ve srovnání s kaspickými státy poměrně spolehlivé a mnohem dlouhodobější, převezmou především asijské partnery Íránu, zejména Čína. Návrat

k normálnímu obchodování s Íránem bude do budoucna stále více bránit rostoucí čínský vliv v zemi.

- EU by se měla opět výrazněji zapojit do projektů vývozu LNG z Íránu se snahou maximální orientace íránského exportu na západ.
- Turecko lze sice považovat za spolehlivého partnera pokud jde o tranzit nerostného bohatství z Íránu, kaspického regionu i Blízkého východu, na druhé straně bude Ankara moci využít svého významného postavení k požadavkům vůči Evropě.